

L'AGRICULTURA, AGENT DE TRANSFORMACIÓ DEL DELTA DEL LLOBREGAT

Irma Fabró

30 de maig de 1997

Índex:

- 1. Els períodes de transformació del Delta**
- 2. La difícil supervivència al Delta (X-XV)**
- 3. Els inicis de la transformació (XVI-1850)**
- 4. L'agricultura, primera transformació del Delta**

El delta del Llobregat és un territori on la dinàmica entre la terra i l'aigua i la interacció entre el medi físic i la presència humana esdevenen components claus per entendre l'evolució, la transformació i la situació actual del territori. Malgrat que els canvis més substancials i de més impacte es produeixen de manera molt ràpida al llarg de la segona meitat del segle XX, paral·lelament a la consolidació de la societat industrial, les primeres transformacions del paisatge estan directament relacionades amb el desenvolupament de l'agricultura com a activitat econòmica.

L'objectiu d'aquest article- i el de la conferència que en va ser l'origen- ha estat fer una síntesi dels diferents elements que esdevenen indicadors de la transformació del territori en aquesta primera i llarga etapa en què s'implanta la societat agrícola. L'anàlisi s'ha fonamentat sobre diferents treballs d'investigació i publicacions d'historiadors locals i, un cop més s'ha fet evident l'extraordinària font d'informació que, per a la història de la ciutat del Prat, representen els llibres de l'historiador Jaume Codina.

1. Els períodes de transformació del Delta

Amb una visió molt global del procés de transformació del delta del Llobregat es poden establir cinc grans períodes on es produeixen canvis importants.

- El procés de formació del Delta
- La difícil supervivència al Delta. Correspon a la primera ocupació humana del territori on hi ha un domini clar del medi sobre la presència humana (segles X-XV)
- L'agricultura, agent de transformació del territori. Aquest període s'hauria de dividir en dues etapes, del segle XVI fins a la primera meitat del segle XIX on l'agricultura és de secà i els canvis s'inicien de manera tímida i el període de 1850 fins a 1950 on domina l'agricultura de regadiu i la transformació del paisatge és profunda i extensa.
- La implantació de la societat industrial
- Les transformacions actuals i futures amb el desenvolupament del Pla d'Infraestructures i Medi Ambient del Delta del Llobregat

L'objectiu del present article és analitzar el període en què l'agricultura esdevé el motor de transformació del delta del Llobregat i, per tant, se centrarà en aquesta etapa. La interacció entre els elements que defineixen el medi i les estratègies d'ocupació humana ens permetran tenir una visió global del ritme i la intensitat del canvis que es produeixen en el territori deltaic.

2. La difícil supervivència al Delta (X-XV)

Durant molts segles, el delta del Llobregat fou una terra inhòspita i pràcticament despoblada. Grans extensions d'aiguamolls litorals, frondosos boscos de ribera a les vores del riu i platges amb enormes camps de dunes formaven el seu paisatge natural.

Diferents factors expliquen la dificultat de poblament, però tots ells es troben relacionats amb la presència del riu Llobregat, que va canviant de llera, i amb l'existència de maresmes inundables al Delta.

Les inundacions del mar en els terrenys baixos juntament amb les contínues riuades que anegaven tot el Delta feien molt difícil l'ocupació humana. La vida es feia extraordinàriament dura.

Dominava un estat d'insalubritat general que es pot relacionar amb la manca d'aigua potable i amb unes condicions higièniques deficientes que, juntament amb l'existència d'aiguamolls o aigües estancades, afavorien la propagació de malalties com el paludisme, el tifus i la disenteria.

L'aïllament freqüent de la població, derivat de les dificultats de comunicació, és un dels factors claus en aquest període. Els camins - quan n'hi havia - es desfeien amb la pluja i amb

les inundacions i deixaven incomunicats els habitants dels masos. La barca, que durant molt de temps va ser l'únic mitjà de transport que permetia creuar el riu i, per tant, comunicar-se amb la ciutat de Barcelona, era poc segura, i durant una bona part de l'any no complia la seva funció.

El poblament estable es limitava a les terres més segures, lluny del mar i de les zones inundades i a recer de les avingudes del riu. Només alguns masos, de pedra i calç, ocupaven la part baixa del Delta. Al segle XII se'n comptabilitzen una dotzena.

L'activitat econòmica principal era l'agricultura i la ramaderia.

Els pagesos havien de vetllar contínuament per protegir les collites de les inundacions, i és per això que els cultius, en general, s'arreceren al clos o espai tancat del voltant de les masies i les terres de fora queden per a les pastures dels ramats. La caça i la pesca, juntament amb l'aviram que es cria a les masies, esdevenen el complement de l'alimentació.

Els habitants del delta del Llobregat aprofiten tots els recursos que el medi els ofereix com per exemple els joncs per fer senalles, garbells, cabanes, empallar corrals i estables o bé per obtenir fems per adobar la terra. També s'aprofita la sosa de les cendres de la barrella per fer sabó.

Aquesta situació precària, de domini total del medi sobre l'ocupació humana, comença a modificar-se lentament a partir del segle XV amb la rompuda de noves terres i el conreu de nous productes.

3. Els inicis de la transformació (XVI-1850)

En aquest període el medi físic del delta del Llobregat encara presenta unes característiques que condicionen fortament la vida humana. El riu continua modificant el seu curs i provoca fortes inundacions, els aiguamolls litorals i les maresmes ocupen una àmplia franja del territori i conformen un terreny on dominen les aigües estancades i una insalubritat general que, juntament amb la falta d'aigua potable, facilita la propagació de malalties.

Jaume Codina recull l'Ordinació del Consell de Cent de Barcelona de l'any 1530 que diu: *“Es ver que lo dit Prat te un gran defecte lo qual es de les moltes aygues que naturalment abunden en ell que antigament la major part de dit prat se nomenave lacuna, lo qual nom se troba en moltes cartes antigues y en moltes parts de dit prat cavant tres ho quatre palms se troba la aygua viva”*

Les inundacions del mar són freqüents i aquest fet contribueix a que el terreny més proper al mar sigui força salat. Les comunicacions són molt difícils ja que les riuades destrueixen els camins i la barca.

Les estratègies de l'ocupació humana es troben presents en diferents elements que caracteritzen aquesta llarga etapa.

En aquest període es produeix una ocupació cada cop més important del territori que s'explica a partir de l'increment de la població que viu al Delta. El cens de 1516 comptabilitza 16 masos a l'Illa dels Banyols i 15 o 16 al Prat de Sant Boi. A meitat del

segle XVII ja es poden comptar 46 masies o barraques (32 de masovers i 14 de pagesos propietaris, al segle XVIII el Prat neix com a poble i en el cens oficial de 1787 es troben registrades 135 cases i 879 habitants.

Aquest augment de la població es veu acompanyat d'una millora de l'interior dels masos que es posa de manifest, per exemple, per la construcció del pis superior i per la presència de cofres de roba, llits,...Aquests fets posen de manifest que la població comença a establir-se al delta del Llobregat.

En aquest període es comencen a desenvolupar unes incipients, i totalment insuficients mesures higièniques i sanitàries. Apareixen, al segle XVIII, els primers estris higiènics i sanitaris (xeringues, ventoses, orinals...). De 1713 data la informació dels primers pratencs que es troben aconduïts a metges de Sant Boi. El 1725 es documenta la figura del barber al Prat que també fa de cirujà i al 1750 ja trobem el primer metge i apotecari.

De finals del segle XVIII, concretament de 1786, daten els primers projectes de sanejament.

4. L'agricultura, primera transformació del Delta

Quan les maresmes es comencen a dessecar per ser convertides en terres de conreu, s'inicia la primera gran transformació del territori. Això representa un augment substancial de la superfície conreada que a principis del segle XVI ja és d'una quarta part del territori deltaic existent. La Ribera, entre el Prat actual i Sant Boi, més allunyada del mar, va ser la primera zona ocupada.

Aquesta situació d'avanç lent però continuat esdevé una constant fins al segle XIX i, de manera molt general, permet definir unes característiques que poden exemplificar les relacions entre la presència humana i el medi en aquest llarg període.

Al Delta es practica una agricultura tradicional de secà, extensiva i de baixos rendiments. Es conreen, entre d'altres, el blat, el blat de moro, la civada, l'ordi i la vinya.

Les terres dedicades a les pastures dels ramats continuen ocupant una superfície important, i les disputes entre agricultors i ramaders són freqüents.

La comunicació dels habitants del Delta continuarà sent una constant fins a finals del segle XIX amb la construcció del primer pont sobre el riu Llobregat, el pont de Ferran Puig. Els camins continuen sent molt dolents i l'aïllament encara és freqüent en moltes èpoques de l'any.

L'estat d'insalubritat també serà una característica permanent de la vida al Delta, encara que l'increment demogràfic general afavorirà l'arribada de nous pobladors.

A mesura que es consolida l'ocupació humana, s'organitza la defensa contra les riuades amb la construcció del terraplè. És una mostra més de l'intent de dominar el medi. La lluita és constant i les avingudes del riu destrueixen moltes vegades aquest primer marge de defensa que no es consolidarà fins a principis del segle XX.

Les maresmes ocupen la part del territori més propera al mar i la dificultat de desguàs a causa del nivell superior de la platja fa que tinguin un paper important en l'estat general d'insalubritat que pateixen els pobladors del Delta d'aquelles èpoques.

Aquest llarg període de primera transformació del territori representa, en síntesi, l'avanç de l'agricultura en detriment dels aiguamolls. Tot es veurà substancialment alterat a partir del desenvolupament, al llarg de la segona meitat del segle XIX, de diferents sistemes d'obtenció d'aigua com la construcció dels canals de rec paral·lels al riu i el descobriment de l'existència de les aigües artesianes, que permetran la implantació de l'agricultura de regadiu amb el consegüent desenvolupament econòmic i social.

Aquests canvis en el sistema d'explotació agrària van afavorir el pas de l'agricultura tradicional de secà a una explotació intensiva de regadiu, basada principalment en els productes d'horta i, esporàdicament, en el conreu de l'arròs. El Delta va esdevenir el principal proveïdor de verdures i hortalisses de la ciutat de Barcelona i, en el primer terç del segle XX, la seva producció arriba als mercats europeus.

Tot aquest procés implica una transformació important del territori deltaic, ja que es constata un increment en la superfície conreada i una millora substancial de les terres fèrtils en detriment de les terres que no són conreables, bàsicament maresmes o marines.

Al final d'aquest llarg període, durant les primeres dècades del segle XX, el paisatge primigeni del Delta ja ha estat molt transformat i els conreus esdevenen l'element dominant.

LA DIFÍCIL SUPERVIVÈNCIA AL DELTA. SEGLES X-XV

Paisatge natural	<p>Territori encara en formació</p> <p>El riu Llobregat amb una llera que canvia el seu curs i amb un cabal irregular que provoca inundacions molt freqüents</p> <p>Grans extensions d'aiguamolls litorals que ocupen una franja molt àmplia</p> <p>Platges amb enormes camps de dunes</p> <p>Un territori caracteritzat per la barreja entre el fang i l'aigua</p>
Terra inhòspita	<p>Inundacions contínues del riu Llobregat</p> <p>Maresmes inundables</p> <p>Inundacions del mar en els terrenys més baixos</p> <p>Manca d'aigua potable</p> <p>Condicions higièniques molt deficientes</p> <p>Facilitat en la propagació de malalties (tifus, paludisme...)</p>
Dificultat en les comunicacions	<p>Aïllament freqüent de la població</p> <p>Els pocs camins existents es desfeien amb la pluja i amb les inundacions</p> <p>El riu és un obstacle important per comunicar-se amb Cornellà, l'Hospitalet i sobretot amb Barcelona.</p> <p>Al principi es travessa al riu pel sistema de gual fins que l'any 1327 apareix documentada per primera vegada la barca i es constata que és d'ús molt local per manca de camins generals al terme.</p> <p>La barca, únic mitjà de comunicació amb Barcelona, era poc segura i bona part de l'any no circulava.</p>
El poblament	<p>Ocupava les terres més allunyades del mar i arrecerades del riu</p> <p>Només alguns masos de pedra i calç ocupaven la part baixa del Delta</p> <p>Al segle XII es comptabilitzen una dotzena de masies</p>
l'agricultura	<p>Els cultius s'arreceren al clos o espai tancat al voltant de les masies</p> <p>Domina el blat i molt especialment la vinya.</p> <p>Al segle XIV s'introdueix el lli i l'ordi</p>

A ramaderia/ les pastures	<p>La ramaderia és una activitat molt important</p> <p>Les terres de fora del clos es destinen a les pastures dels ramats que són molt nombrosos</p> <p>Importants conflictes per les pastures entre els pagesos del Prat i els ramaders de la ciutat de Barcelona</p>
Aprofitament d'altres recursos del territori	<p>La caça d'animals salvatges</p> <p>La pesca bàsicament als estanys</p> <p>Els talls dels joncs per fer senalles, garbells i bàsicament per empallar els corrals i obtenir fems per adobar les terres</p> <p>La barrella o salat per obtenir sosa per fabricar vidre i sabó</p>

En una ordinació del Consell de Cent de Barcelona de l'any 1530 hi ha el següent text :

“ Es ver que lo dit prat te un gran defectelo qual es de les moltes aygues que naturalment abunden en ell que antigament la major part de dit prat se nomenave lacuna, lo qual nom se troba en moltes cartes antigues y en moltes parts de dit prat cavant tres ho quatre palms se troba la aygua viva”

ELS INICIS DE LA TRANSFORMACIÓ. SEGLES XVI- XIX	
Modificacions del paisatge natural	<p>Estabilització del territori</p> <p>El riu Llobregat continua modificant el seu curs i provocant fortes inundacions. Es fa el terraplè de defensa.</p> <p>S'inicia la rompuda de les marines</p> <p>Es planten els primers pins a les platges del Delta</p>
Milloren lleugerament les condicions de vida	<p>En general continua sent una zona insalubre ja que les maresmes no tenen desguàs al mar</p> <p>Millora notable l'interior dels masos, els utensilis, el mobiliari, la roba...</p> <p>Apareixen, al segle XVIII, els primers estris higiènics i sanitaris (xeringues, ventoses i orinals)</p> <p>Des de 1713 es troben els primers aconductats pratencs per part de metges santboians. El 1725 trobem barber al Prat que també exercia de cirujà</p> <p>Cap al 1750 es troba el primer metge i també l'apotecari</p> <p>Les aigües estancades i el cànem de les bases i estanys són dos focus importants per a la transmissió de les febres palúdiques</p> <p>L'any 1786 Segimon Torelló de Gavà fa el primer projecte de sanejament (veure explicació gent del fang)</p>
Les comunicacions	<p>El camí de València transcórrer per les marines i la part superior de l'estany del Remolar</p>
S'incrementa la població	<p>El cens de 1516 parla de 16 masos al Prat dellà l'aigua (Illa dels Banyols) i 15 o 16 masies al Prat de Sant Boi</p> <p>Els barracaires conformen un estament social ben definit. A meitat de segle XVII trobem 46 masies o barraques ,de les quals 32 són ocupades per masovers i 14 per pagesos propietaris amb poca extensió de terra</p> <p>Al segle XVIII es pot dir que el Prat neix com a poble i el primer cens oficial de 1787 assigna 135 cases al Prat i dona la xifra de 879 habitants</p>

La lenta implantació del sistema agrícola

Augment de la superfície de conreu	<p>A principis del segle XVI (1505-1515), segons El Capbreu de la Rectoria de Sant Boi es conrea el 25% del territori, bàsicament la zona de la Ribera</p> <p>Els conreus surten del clos i això provoca enfrontaments molt freqüents al segle XVII entre pastors i pagesos. Al 1643 comencen a vedar les terres per evitar les destrosses dels ramats.</p> <p>A meitat de segles XVII es pot dir que una tercera part es troba conreada i la resta són marines.</p> <p>L'any 1818 trobem que 1/3 part del terme és improductiu, 1/3 són terres de 1a i 2a qualitat i 1/3 són terres de tercera</p>
Rompuda de les marines	<p>Consisteix en posar en conreu les marines</p> <p>Al segle XV trobem presència d'obrers especialitzats a obrir noves terres o rompudes</p> <p>Els senyors dominicals cedeixen la rompuda de les terres als arrendataris i aquests a sotsarrendataris</p> <p>Al segle XVI i en relació amb el preu de la vida es pot dir que les rompudes són pràcticament gratuïtes</p> <p>Es potencia la rompuda de les marines amb la cessió del nova durant 5 anys</p> <p>El Delta de ponent (les marines de Gavà, Castelldefels i Viladecans) es troben subjectes a jurisdiccions baronals amb fortes imposicions mentre que les marines de Sant Boi, el Prat i l'Hospitalet es troben fora d'aquesta jurisdicció</p> <p>Al segle XVIII trobem que els pactes de masoveria inclouen l'obligació de conrear terres dolentes i de salina</p>
Sistemes de cultiu	<p>Agricultura extensiva</p> <p>Importància del guaret</p> <p>Necessitat dels fems per adobar les terres</p>
Productes	<p>La base eren els cereals. Unes dades de 1764 es permeten dir que el blat ocupa més del 50% de la collita.</p>
Propietat de la terra	<p>Al segle XVI i XVII té molta importància la classe de masovers o arrendataris que per la duresa de les condicions de vida estan molt poc temps en aquest territori.</p> <p>Al segle XVIII es produeix una millora substancial de les collites i els masovers es queden a les cases i donen nom a moltes d'elles</p>

Les comunicacions	<p>Apareixen contractes de venda de terra on apareix la condició explícita de fer camí nou</p> <p>La riuada de 1509 enderroca el pont de Sant Boi i la barca és l'únic mitjà de comunicació i durant molts anys no funciona i això implica incomunicació. Després de moltes disputes, a finals del segle XVII la barca queda en mans del consell de propietaris</p> <p>La comunicació amb Barcelona era molt important i per tant , també ho eren els camins de Cornellà, l'Hospitalet i Sants.</p>
La ramaderia/ les pastures	<p>Adquireixen importància les pastures a la marina de Gavà i Viladecans</p> <p>Al Prat hi ha conflictes amb els ramats de Barcelona però a l'empar del poder reial es consideren seves les pastures.</p>
La pesca	<p>És un complement de la dieta alimentària</p> <p>La pesca de la saboga és una activitat important al riu i és motiu de conflicte entre els pobles veïns. Una sentència reial de 1670 reconeix la llibertat de pescar en les jurisdiccions respectives però malgrat tot les disputes continuen.</p> <p>Al segle XVIII la pesca del riu era controlada i arrendada</p>
L'aprofitament de les marines	<p>Es continua aprofitant la sosa produïda per la barrella cremada i ja al 1600 trobem citada la seva producció però no serà fina a meitat del segle XVIII que adquirirà molta importància</p>
El terraplè de defensa	<p>L'any 1606 el Prat comença a gastar diners públics en la defensa contra les riuades i construeix un terraplè de defensa paral·lel al riu secundat per plantacions d'estacades i salzeredes. És una obra lligada al Consell de propietaris</p> <p>Les riuades se l'emporten però es torna a construir i l'any 1630 s'acaba aquesta obra i només queda per construir la part final de la Bunyola</p> <p>Al 1636 es troben les primeres ordinacions on queda clara la importància del terraplè. Posteriorment es veu la necessitat de separar el terraplè del riu per tal de permetre una inundació regular d'aquesta zona</p> <p>El terraplè requeria inversions constants i es va haver d'abandonar ja que no es podia mantenir.</p> <p>Al 1735 van plantar unes línies d'estacades per intentar que el riu anés recte fins al mar però no ho van aconseguir</p>
La caça	<p>La caça és un complement molt important de l'alimentació.</p> <p>A l'hivern es va a caçar a l'aguait.</p> <p>Els ciutadans de Barcelona vénen a caçar al delta</p> <p>Hi ha cacera de secà relacionada amb l'agricultura de secà.</p>

Al 1832 es va publicar el Diccionario Geográfico Universal i del Prat diu, entre d'altres coses, *“Este lugar antes pantanoso, lleno de lagos, insalubre y estéril, se ha convertido por la laboriosidad de sus habitantes, y por el limo que han ido dejando las avenidas del río, en un bello y sano país, fértil y abundante en trigo de excelente calidad”*

L'AGRICULTURA TRANSFORMA EL PAISATGE DEL DELTA. SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX i PRIMERES DÈCADES DEL SEGLE XX

Alteracions en el paisatge natural	
Els habitants del Delta controlen el territori	Se supera l'estat endèmic
La població	De 1804 a 1897 el Delta triplica la seva població. Arriba als 2.793 habitants
Les comunicacions	<p>A finals del segle XIX es resoldrà el problema de la incomunicació amb la construcció de diferents ponts sobre el riu (el pont de Ferran Puig l'any 1873, el del ferrocarril, l'any 1881 i el de les tres puntes, l'any 1929) i l'arribada del tren. (1881)</p> <p>Al llarg del segle XX el canvi serà radical i des de les primeres dècades es comença a utilitzar la finca de “la Volateria” com a zona per a l'incipient activitat aèria</p> <p>Les ordinacions de 1879 tipifiquen la prestació social per al terrelló o adob dels camins i un servei regular de viatgers a Barcelona (les tartanes de cal Xica)</p> <p>Els camins del Delta oriental continuen sent molt dolents</p> <p>1873 - pont de Ferran Puig</p> <p>1881 - el ferrocarril</p>
La pesca	S'acaba la importància de la pesca de la saboga i a més, es perden els drets comunals sobre els estanys.
La caça	És molt rica i apareix la figura del caçador professional
La ramaderia	<p>Els ramats locals de bens són poc abundants però en trobem de forasters (Múrcia i la Mancha) que fan estada al Delta abans d'entrar a Barcelona</p> <p>Desaparició dels ramats de vaques i dels bovers</p>
La lluita contra les riuades	Entre 1901 i 1908 es constaten 10 riuades fortes i es constitueix la Junta de Defensa d'Inundacions del Casc de la població amb aportacions voluntàries personals i en metàl·lic i aconsegueix restaurar el terraplè comunal en la seva totalitat amb el nom de marge de defensa

Augment de la superfície de conreu	<p>La legislació liberal del segle XIX, en concret la llei de poblament rural de 1868 vol potenciar l'ocupació humana i la creació d'indústries agrícoles productives, la dessecació de llacunes i la rompuda de terrenys que havien estat sense conrear. Eximeix el pagament de la contribució a tots aquells que facin millores a les seves terres.</p> <p>Reben ajuts per la construcció de cases al camp (Ferran Puig)</p> <p>L'any 1920 els conreus ocupen el 60% del terme, unes 3.800 mujades</p>
Rompuda de les marines	Entre 1881 i 1890 s'extingeix el conreu de la barrella
Sistemes de cultiu	<p>Es posen en funcionament la Colònia Casanovas i la Granja la Ricarda</p> <p>Utiltatge agrícola modern.</p> <p>S'inicia el regadiu l'any 1858 amb les primeres mujades regades pel Canal de la Dreta.</p> <p>L'aigua artesiana (4 d'agost de 1893) per primer cop obté aigua Jaume Casanovas.</p> <p>Les màquines de vapor per obtenir aigua del riu l'any 1867 Ferran Puig</p> <p>Augmenta la productivitat de la terra</p> <p>S'inicien els estanyats</p>
Productes	<p>Es produeix una disminució dels cereals i un increment dels llegums, farratges, hortalisses i arbres fruiters.</p> <p>Veure gràfics Terra i propietat p. 35 i p. 36</p>
Propietat de la terra	<p>Les lleis desamortitzadores (1840-1845 afecta ordres militars, convents i monestirs de menys de dotze membres; 1862-1865 afecte les institucions benèfiques i de 1873 a 1879 afecta els convents de religioses)</p> <p>Aquestes lleis afecten el 33% del territori del Prat i segons consta en els apeos i amillaments eren de baixa qualitat i moltes elles es troben sense conrear ja que es qualifiquen de marines, pinedes i erms.</p> <p>Aquestes terres passen de mans de nobles i de l'església a mans de burgesos barcelonins que dessecaran moltes terres i les posaran en conreu per primera vegada</p> <p>Ferran i Puig i Jaume Casanovas esdevindran dos grans propietaris</p>